

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Profesor Gabriela Porębina - przewodnik czy współwędrowiec?

Author: Piotr Fast

Citation style: Fast Piotr. (2002). Profesor Gabriela Porębina - przewodnik czy współwędrowiec?. W: B. Stempczyńska (red.), "Idee i poetyki : ze studiów nad literaturą rosyjską : tom upamiętniający 25-lecie istnienia Zakładu Historii Literatury Rosyjskiej" (S. 11-17). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Piotr Fast

Profesor Gabriela Porębina — przewodnik czy współwędrowiec?

Profesor Gabriela Porębina należała do pokolenia, które kształtowało nowoczesną polską rusycystykę literaturoznawczą. Uczennica Kazimierza Wyki, ukończyła polonistykę i rusycystykę na Uniwersytecie Jagiellońskim. Studiowała w pierwszych latach po wojnie i od razu pod uzyskaniu magisterium, delegowana przez macierzystą uczelnię, podjęła studia doktoranckie w Instytucie Pedagogicznym im. A. Hercena w Leningradzie. Tego rodzaju „podwójną genezę” zawodowego przygotowania Pani Profesor można dostrzec z perspektywy całej Jej profesjonalnej drogi. Po czterech latach studiów obroniła pracę doktorską poświęconą wczesnej twórczości Wandy Wasilewskiej. Najwyraźniej ani materiał, ani też sposób jego ujęcia nie satysfakcjonowały Autorki, nigdy bowiem nie opublikowała żadnego fragmentu tej pracy; osoba i twórczość Wasilewskiej nie były tematem żadnej publikacji Pani Profesor. Zapewne zarówno temat dysertacji, jak i formuła jego opisu, odpowiadające ówczesnym kanonom radzieckiego literaturoznawstwa, nie przystawały do polskiego literaturoznawczego idiolektu Doktorantki. Przyjmując obowiązujące wówczas metody analizy literaturoznawczej, Porębina została ukształtowana na badacza socjologiczno-genetycznego. Było jednak w osobowości młodej Uczoney coś takiego, co pozwoliło Kazimierzowi Wyce, dalekiemu w końcu od postaw — nazwijmy je delikatnie — uproszczonych, dostrzec w swojej uczennicy przyszłego naukowca z prawdziwego zdarzenia. Takie wszak były czasy i niewielu historyków literatury potrafiło czy odczuwało potrzebę protestowania przeciw obowiązującym w naszej dyscyplinie kanonom (podejmowanym tematom, analizowanym utworom, akceptowanym postawom metodologicznym). Faktem jest jednak, że Profesor Porębina debiutowała drukiem dopiero pięć lat po uzyskaniu stopnia doktora — szukała widać swojego tematu i swojego głosu. Po opublikowaniu — skła-

dającej zresztą po części daninę ówczesnym modom — niewielkiej pracy o twórczości Pawła Bażowa Porębina znalazła materiał, który odpowiadał Jej zainteresowaniom i przygotowaniu zawodowemu: była to historia i estetyka ugrupowania Pieriewał oraz twórczość krytyczna jego estetycznego przywódcy Aleksandra Konstantynowicza Woronskiego. Materiał ten stał się obiektem pierwszej monografii Gabrieli Porębiny *Aleksander Woronski. Poglądy estetyczne i krytycznoliterackie (1921—1928)* wydanej w 1964 roku¹.

Istotną rolę w rozwoju naukowym Pani Profesor odegrał moment historyczny — w połowie lat sześćdziesiątych czasy na refleksję o dwudziestowiecznej literaturze rosyjskiej były jeszcze nie najlepsze, obowiązywał ton apologetycznego zachwyty nad dokonaniem rewolucyjnej sztuki „wielkiego brata”. Literatura rosyjska tych kilku dziesięcioleci postrzegana jest obecnie głównie przez pryzmat realizmu socjalistycznego; nawet krótka chruszczowowska odwilż niewiele w tej dziedzinie zmieniła. W tym samym okresie w Polsce sytuacja zaczyna się zmieniać. Powstają pierwsze prace godne miana studiów naukowych: monografie Jadwigi Urbańskiej (o polskiej recepcji międzywojennej powieści rosyjskiej), Jadwigi Szymak-Reiferowej (o twórczości Ilji Selwskiego w kontekście programu konstruktywizmu), Władysława Piotrowskiego (o polskiej recepcji Siergieja Jesienina). Nie przypadkiem wymieniam tutaj właśnie tych a nie innych autorów — wszyscy są bowiem przedstawicielami pokolenia Pani Profesor, Jej uniwersyteckimi kolegami, ukształtowanymi w tych samych warunkach i poszukującymi swojego niezawisłego od radzieckich obyczajów badawczego głosu. Porębina w monografii o Woronskim posuwa się jednak dalej i w nieco innym kierunku: podejmuje bowiem analizę nie tyle dzieł literackich, ile postaw metodologicznych. Opis poglądów estetycznych i krytycznoliterackich Woronskiego, będąc w założeniu próbą określenia postawy metodologicznej krytyka i reprezentowanego przez niego ugrupowania, staje się w istocie szkicem sytuacji literackiej w ówczesnej Rosji Radzieckiej. Sądy Woronskiego dotyczące poszczególnych tendencji, szkół, grup literackich, jego udział w sporach literackich lat dwudziestych dostarczają nie dających się przecenić informacji historycznoliterackich, stają się substytutem historii literatury napisanej według nowego klucza, pozbawionej ideologicznego skażenia. Monografia autorstwa Porębiny to dzieło prawdziwie nowoczesne, tym cenniejsze, że od lat trzydziestych zarówno Pieriewał, jak i Woronski byli pomijani w opisach sytuacji literatury pierwszych porewolucyjnych dziesięcioleci².

¹ Pełną bibliografię prac Gabrieli Porębiny zestawiała Grażyna Wilk w tomie *Czas wielkiej przemiany. Studia o literaturze rosyjskiej XX wieku*. Red. P. Fast, A. Skotnicka-Maj. Katowice 1995, s. 153—158.

² Wspomniana monografia stała się podstawą przewodu habilitacyjnego Profesor Porębiny ukończonego uzyskaniem stopnia w 1965 roku.

Właśnie tutaj — w pierwszej monografii — zarysowały się ostatecznie dwa podstawowe kręgi zainteresowań poznawczych Profesor Porębiny: zagadnienie postaw metodologicznych oraz problematyka procesu historycznoliterackiego. Nie przypadkiem wszak w niedługim czasie ukazały się drukiem dwie — tym razem o charakterze popularnonaukowym — prace historycznoliterackie Pani Profesor. Myślę o wydanych w 1966 i 1970 roku tekstach: *Rosyjska powieść radziecka lat 1917—1932* oraz *Rosyjska powieść radziecka lat 1932—1941* (część 1 i 2). Ich publikację poprzedzało dość obszerne studium analityczne poświęcone pierwszej części trylogii *Droga przez mękę* Aleksieja Tołstoja (*Siostry*), ukazujące na wybranym przykładzie ewolucję postaw pisarzy wobec nacisków krytyki literackiej.

Pod koniec lat sześćdziesiątych wydana została także pierwsza publikacja o przyszłym bohaterze wielu prac Pani Profesor — Dmitriju Furmanowie. Po początkowym zainteresowaniu Autorki samym pisarzem, jego osobowością i dziełem, nasunęła się refleksja metodologiczna; zapowiedziana ukazaniem się kilku artykułów, w 1977 roku wydana została monografia krytyki literackiej poświęconej temu pisarzowi: *Twórczość Dymitra Furmanowa w literaturoznawstwie radzieckim. Z zagadnień metodologii badań historycznoliterackich* (Katowice 1977). Książka Profesor Porębiny stanowi kolejną próbę opisu postaw metodologicznych w rosyjskim literaturoznawstwie. Opublikowana monografia stała się kompendium dla naukowców, szczególną sumą wiedzy o rosyjskim literaturoznawstwie. Poprzedziły ją — poza pracami o samym Furmanowie — szczegółowe studia na temat Konstantina Paustowskiego, Wsiewołoda Iwanowa, Michaiła Szołochowa, Michaiła Priszwina; wcześniej ukazał się także syntetyzujący szkic *Kierunki metodologiczne we współczesnym literaturoznawstwie radzieckim*.

Dodać należy, że wspomniane publikacje Pani Profesor, poświęcone dziełom poszczególnych prozaików rosyjskich, poza próbą usytuowania autorów w procesie historycznoliterackim charakteryzuje również wyraźne dążenie do określenia estetycznej i ideowej specyfiki ich twórczej indywidualności. Są to prace głównie interpretacyjne, wolne od jakiejkolwiek tendencji ideowej, dające świadectwo głębokiego zrozumienia ich odrębnego charakteru i głębi intelektualnej. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje opublikowany w „Przeglądzie Humanistycznym” w 1977 roku artykuł *O prozie Michaiła Priszwina*.

Badaniom nad przedwojenną prozą radziecką i postawami metodologicznymi radzieckiego literaturoznawstwa towarzyszyło — niejako *con amore* — zainteresowanie rosyjską poezją, manifestowane wszak zdecydowanie odmiennie. Przez wiele lat, powodowana zapewne sympatią do tematu, ale też potrzebami dydaktycznymi, opracowywała Pani Profesor, wydaną w czterech solidnych woluminach, bardzo rozległą antologię poezji rosyjskiej, zawierającą utwory od okresu oświecenia aż do połowy lat siedemdziesiątych naszego stulecia. Skrócona wersja tej antologii, zawarta w jednym obszernym tomie

ukazała się nakładem PWN w 1986 roku. Zastanawiające, że w całym dorobku Porębiny znalazł się tylko jeden artykuł o poezji (*Droga Eduarda Bagrickiego do realizmu socjalistycznego*), i to poświęcony ewolucji ideowej poety, a nie jego sztuce poetyckiej.

W połowie lat siedemdziesiątych w polu zainteresowań Pani Profesor zaznaczył się wyraźnie stematyzowany nowy problem badawczy: realizm socjalistyczny. Wśród prac z tego zakresu dwie uważam za pionierskie dla badań nad zjawiskiem ideowo-estetycznym i historycznoliterackim realizmu socjalistycznego. W 1973 roku Pani Profesor opublikowała najważniejsze dokumenty programowe nurtu (od czasu pierwodruków z przełomu lat dwudziestych i trzydziestych nie wznawiane), opatrując je pełnym naukowego obiektywizmu komentarzem, by po dwóch latach scharakteryzować podstawowe kategorie opisu tego zjawiska w odrębnym artykule. Rolę tych prac dla przyjmowanego dzisiaj rozumienia realizmu socjalistycznego omawiałem w innym miejscu, toteż tutaj wspomnę jedynie, że bez tych publikacji proces racjonalnego i efektywnego naukowego rozpoznania zagadnień realizmu socjalistycznego trwałby znacznie dłużej i poszedłby zapewne innymi drogami.

Od 1977 roku datuje się aktywność Pani Profesor jako redaktora zbiorów rozpraw naukowych. Wtedy właśnie w Wydawnictwie UŚ ukazuje się drukiem pierwszy zeszyt zainicjowanego przez Panią Profesor wydawnictwa ciągłego „Rusycystycznych Studiów Literaturoznawczych”, które — kontynuowane do dziś przez Jej uczniów — zasłużyło sobie na miano solidnego rusycystycznego periodyku i dało szansę na wiele debiutów naukowych oraz publikację licznych znaczących artykułów z naszej dyscypliny (Gabriela Porębina była redaktorem pierwszych piętnastu tomów). Na łamach „Rusycystycznych Studiów Literaturoznawczych” gościli także autorzy z innych ośrodków w kraju i za granicą. Fakt redagowania przez Panią Profesor wskazanego wydawnictwa ciągłego wymaga króciutkiego ekskursu biograficznego: po podjęciu pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1949 roku, po uzyskaniu w 1965 roku stopnia doktora habilitowanego oraz docentury, w 1969 roku Pani Profesor podjęła pracę na Uniwersytecie Gdańskim, współtworząc tamtejszą rusycystykę. W latach 1973—1975 prowadziła wykłady oraz seminarium magisterskie na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie byłem Jej studentem. Od 1974 roku na stałe związała się z Uniwersytetem Śląskim, doprowadzając do powstania Instytutu i przez lata piastując funkcję jego dyrektora.

To tutaj pod redakcją Pani Profesor powstały kolejne tomy, będące najczęściej rezultatem organizowanych pod Jej kierunkiem dorocznych konferencji naukowych. Dla przykładu warto podać kilka tytułów tomów: *Radziecka metodologia badań filologicznych po roku 1945*, *Literatura radziecka wobec idei rewolucyjnych*, *Idea pracy w literaturze rosyjskiej*.

Powstające po 1980 roku prace Pani Profesor noszą znamiona nieuporządkowania tematycznego, pewnej przypadkowości w doborze opisywanych

pisarzy i dzieł. Znajdziemy tam (podaję tematy w układzie chronologicznym) studia o prozie Władimira Tiendriakowa, Artioma Wiesiołego, omówienie utworów Nikołaja Laszki i Fiodora Gładkowa, teksty o Aleksandrze Wiesiołowskim, Aleksieju Tołstoj, Eduardzie Bagrickim, Nikołaju Tichonowie, Juriju Dombrowskim, Leonidzie Leonowie. Wśród nich pojawiają się jednak prace syntetyzujące: gruntowne studium o koncepcjach i nurtach powieści psychologicznej drugiej połowy lat dwudziestych, dające wyobrażenie o istocie i historii sporu estetycznego pomiędzy Pieriewałem i RAPP-em, oraz systematyczny ogląd ewolucji założeń programowych ugrupowań proletariackich z lat dwudziestych (Proletkult — Kuznica — RAPP).

Przypadkowość wymienionych w poprzednim akapicie prac jest jednak tylko pozorna, ponieważ nasza Pani Profesor zmierzała w swoich badaniach w określonym kierunku: w 1989 roku Wydawnictwo „Śląsk” opublikowało zbiór Jej artykułów zatytułowany *Od Proletkultu do realizmu socjalistycznego. Węzłowe problemy literatury radzieckiej okresu międzywojennego*. Zebrano tutaj niemal wszystkie rozproszone studia Pani Profesor; ich dobór i układ sygnalizują już to, co wkrótce nastąpi — widać w nich „przymiarkę” do syntezy. Wszystkie drobne prace szczegółowe — zarówno te poświęcone interpretacji pojedynczych utworów czy całego dorobku poszczególnych pisarzy, jak i te, które podejmowały opis zjawisk i procesów o szerszym zakresie — gromadzą wiedzę i umożliwiają zrozumienie zjawisk „węzłowych” dla przedwojennej literatury rosyjskiej.

I jakże to symboliczne, że ostatnia praca Pani Profesor — napisana wraz ze Stanisławem Porębą — to obszerna kilkusetstronicowa książka: *Historia literatury rosyjskiej 1917—1991*, która opublikowana została w 1994 roku i przyniosła sumę wiedzy o całej porewolucyjnej literaturze rosyjskiej. Pani Profesor opracowała w tym monumentalnym dziele literaturę lat 1917—1941, w toku syntezy zamieszczając przemyślenia na temat rosyjskiego procesu literackiego, do których dochodziła w ciągu całej swej świadomej profesjonalnej drogi naukowej.

Dorobek naukowy Pani Profesor nie jest zbyt rozległy; poza wymienionymi już pracami zawiera kilka recenzji i przeglądów. Miała jednak nasza Nauczycielka cenny dar stawiania pytań i podejmowania analizy zagadnień, które wydają się kluczowe dla zrozumienia rosyjskiej literatury, świadomości i procesu literackiego. Bez Jej studiów nasza dzisiejsza wiedza rusycystyczna byłaby znacznie uboższa. Mimo że Jej przywiązanie do zagadnień kultury oficjalnej budziło sprzeciw wielu Kolegów, mimo iż nie była rewolucjonistką (czy kontrrewolucjonistką), Jej prace nigdy nie były poświęcone mało znaczącym czy drugorzędnym sprawom literatury. I jeśli przy wyborze obiektu analizy niejednokrotnie powodowała się sympatiami ideologicznymi, to nigdy nie określały one Jej postawy poznawczej, nie zaciemniały obrazu prawdy, nie zwodziły na manowce politycznej apologetyki.

Taką też była Nauczycielką: osobą o wyrazistych poglądach ideologicznych, o popartej głębokim przekonaniem postawie metodologicznej, równocześnie będąc osobą otwartą, która zadawała sobie trud zrozumienia myśli innych i wyłuskania z nich tego racjonalnego jądra, dającego się zaadaptować i wykorzystać w Jej sposobie myślenia. Dzięki takiej postawie naturalne było zainteresowanie Pani Profesor nowinkami metodologicznymi, rozwojem innych metodologii, przysłuchiwanie się swoim uczniom. Miała też cechę nieczęsto charakteryzującą polskich rusycystów: obdarzona była niezwykle zawodową i estetyczną intuicją, potrafiła uchwycić istotę problemu, postawić rozstrzygającą i wiarygodną hipotezę tam, gdzie wiele osób błędziło po omacku, nie umiając sformułować odpowiedzi na stawiane pytania.

Odbierano Ją jednak bardzo różnie — nie była wszak osobą wylewną i nie zabiegała o powszechną akceptację. Do pewnego stopnia ascetyczna, nie przywiązywała wagi do pozorów i często pozwalała sobie na mówienie nawet niewygodnej prawdy. U niektórych traciła z tego powodu popularność, ale też zyskiwała szacunek wielu innych. Nas, swoich uczniów, traktowała po maczynemu, chociaż nie potrafiła wybaczyć braku pracowitości. Akceptowała — często na wyrost — nasze fascynacje nowinkami metodologicznymi, doszukując się w tym sensu, który potrafiłaby przyjąć.

Prowadziła życie pracowite, pełne naukowej, organizacyjnej i nauczycielskiej aktywności. Nie ominęły Jej niestety tragedie osobiste, które przy całej wrażliwości i poczuciu odpowiedzialności za rodzinę naznaczyły Jej ostatnie lata goryczą. Boleśnie odczuła również przemiany polityczne w naszym kraju. Będąc człowiekiem z natury nie angażującym się w sprawy polityczne, dokonała wyboru i przywiązała się do światopoglądu, w którym została wychowana i który zakładał pewne pryncypia. Dostrzegała sens i konieczność zachodzących przemian, nie potrafiła jednak ostatecznie zaakceptować metod, którymi prowadzono w latach osiemdziesiątych walkę polityczną, a które charakteryzowały się przecież znaczną domieszką politycznego bolszewizmu. Poczucie rozgoryczenia i zawodu towarzyszyło także Jej refleksji nad niektórymi perturbacjami polskiej rusycystyki. W ostatnich latach życia była więc mało aktywna zawodowo, choć do końca towarzyszyła nam jako sceptyczny, acz życzliwy współwędrowiec.

Osoba Profesor Gabrieli Porębiny — Gabryni, jak o Niej mówiliśmy — to fragment naszego rodowodu; dla wielu pozostanie milczącym już niestety świadkiem naszych zawodowych dróg i moralnych wyborów.

Sosnowiec, 22 sierpnia 2001 roku

Петр Фаст

Габрэла Порэмбіна — наставник или попутчик?

Резюме

В статье дан обзор научных достижений основоположницы Института русской филологии, автора первого проекта литературоведческих исследований.

Piotr Fast

Gabriela Porębina — a Guide or a Fellow Traveller?

Summary

This article presents the academic career of Professor Gabriela Porębina, the founder of the Institute of Russian Philology, and the author of the first programme of literary studies.